STANISŁAW WIERZCHOSŁAWSKI

TENDENCJE ROZWOJOWE KOSZTÓW W PRZEDSIĘBIORSTWACH HANDLU DETALICZNEGO

PRZEDMIOT I ZAKRES OPRACOWANIA

Badania poświęcone rozwojowi kosztów obrotu towarowego, w przeciwieństwie do kosztów własnych w przemyśle, prawie we wszystkich krajach socjalistycznych, w tym także i w Polsce, zostały dotychczas słabo rozwinięte. Składa się na to szereg okoliczności, które mają swe podłoże zarówno w płaszczyźnie teoretycznej (problemy kosztów obrotu towarowego stanowią dziedzinę najbardziej zaniedbaną w ogólnej teorii ekonomii politycznej), jak i płaszczyźnie praktycznej — aktualnych założeniach polityki gospodarczej (konkurencyjność celów i alokacji środków w okresie szybkiego wzrostu gospodarczego kraju, powodująca przesuwanie zagadnień rozwoju usług handlu na plan dalszy). Nie bez znaczenia pozostała również teza o nieprodukcyjnym charakterze pracy handlu. Wszystkie te okoliczności nie przyczyniały się do stworzenia konstruktywnego klimatu niezbędnego dla szerszego rozwoju badań w tym kierunku. Możliwości wykorzystania bogatego materiału empirycznego, jaki stwarzał począwszy od 1950 r. jednolity system ewidencji w handlu uspołecznionym, zostały bezpowrotnie zaprzepaszczone. Dlatego też podejmowane obecnie dociekania o charakterze retrospektywnym, ze względu na poważne trudności w zrekonstruowaniu materiałów źródłowych dotyczących kosztów, dają zawsze obraz fragmentaryczny.

Celem niniejszego opracowania jest próba przedstawienia podstawowych kierunków zmian w poziomie kosztów detalicznego handlu miejskiego w okresie powojennym. Kierunki rozwoju kosztów w handlu wiejskim stanowią bowiem przedmiot oddzielnych rozważań[1]. Zakres rzeczowy opracowania obejmuje koszty przedsiębiorstw państwowego handlu detalicznego, planowanego terenowo, bezpośrednio podporządkowanych radom narodowym poprzez wojewódzkie zarządy handlu oraz koszty przedsiębiorstw miejskiej spółdzielczości spożywców zrzeszonych w ZSS „Społem". Przedsiębiorstwa te obejmują większą część sieci sklepów oraz obrotu detalicznego w miastach, przyjąć je więc można jako

[1] S. Wierzchosławski, *Tendencje rozwojowe kosztów handlu wiejskiego w świetle badań ankietowych w okresie powojennym,* Roczniki Ekonomiczne 1963, **t. XV, s. 691—43.**

dostatecznie reprezentatywne dla dochodzenia występujących tendencji rozwojowych w zakresie kosztów obrotu towarowego w miejskim handlu detalicznym.

Zakres terytorialny opracowania ograniczono do zbiorowości przedsiębiorstw działających na terenie m. Poznania i województwa poznańskiego. Wysoki stopień urbanizacji regionu i stosunkowo duża sprawność organizacyjno-techniczna handlu wielkopolskiego pozwala uznać wybór przedsiębiorstw tego regionu z punktu widzenia poznawczego za uzasadniony. Celem uchwycenia występujących tendencji rozwojowych kosztów, dociekania przeprowadzone zostały na tle porównawczym kształtowania się kosztów handlu detalicznego w skali ogólnokrajowej.

Zakres chronologiczny opracowania dotyczy lat 1953—1963. Handel miejski charakteryzował się w tym okresie stosunkowo największą stałością organizacji rynku. Za wyłączeniem z rozważań lat 1945—1952 przemawiały głównie względy porównywalności statystycznej. Badane przedsiębiorstwa znajdowały się w tym czasie we wstępnej fazie rozwoju organizacyjnego (zwłaszcza handel państwowy), prowadząc działalność w specyficznych warunkach rynkowych (okres reglamentacji w zakresie niektórych artykułów żywnościowych). Ponadto znaczne trudności wystąpiły w zakresie porównywalności schematów klasyfikacyjnych kosztów, których przeklasyfikowanie napotkało poważne przeszkody. Z uwagi na to, że rozważania nasze mają charakter studium wstępnego, przyjęty okres badania uznać można za wystarczający dla dochodzenia zmian w dynamice kosztów.

Podstawę źródłową stanowią materiały empiryczne zebrane drogą własnych badań ankietowych, prowadzonych nad efektywnością handlu wewnętrzego od 1953 r. przez Katedrę Statystyki WSE w Poznaniu, uzupełnione materiałami z terenowych organów handlu i instytucji centralnych.

PORÓWNYWALNOŚĆ PRZEDMIOTU BADANIA

Istotnym problemem, który wymaga każdorazowego rozstrzygnięcia ze strony podmiotu badania w przypadku analizy szeregów chronologicznych jest udzielenie odpowiedzi na pytanie: w jakim zakresie jesteśmy w stanie uczynić zadość postulatom metody statystycznej odnośnie do porównywalności materialnej i formalnej przedmiotu badań[2]. Nie ulega wątpliwości, że pełna realizacja wspomnianych warunków porównywalności w odniesieniu do badanych podmiotów gospodarczych jest

[2] Pod pojęciem porównywalności materialnej (merytorycznej) rozumiemy homogeniczność przedmiotu porównania ze względu na interesującą nas cechę lub zespół cech. Pod pojęciem porównywalności formalnej rozumiemy natomiast zespół warunków zapewniających jednolitość obserwacji, opracowania i opisu (parametrów statystycznych) materiału liczbowego, odnoszącego się do przedmiotu porównania.

trudno osiągalna. Przedsiębiorstwa te w ujęciu dynamicznym tworzą zbiorowość statystycznie niejednorodną. Łączy się ona w odniesieniu do podstawowych cech (zakres kierunków działalności gospodarczej oraz stopień rozwinięcia branżowego sieci handlowej) z podziałem instytucjonalnym. Z tych względów koszty obrotu towarowego rozpatrywać będziemy odrębnie dla zbiorowości przedsiębiorstw handlu państwowego i spółdzielczego. Wprowadzenie podziału instytucjonalnego nie eliminuje zachodzących różnic między jednostkami tych zbiorowości. W każdej z nich wyodrębniają się bowiem w sposób naturalny dwie podzbiorowości. Przedsiębiorstwa działające w Poznaniu — z uwagi na wysokie rozwinięcie branżowe oraz związane z tym duże zróżnicowanie cech strukturalnych — tworzą w rozpatrywanym okresie zbiorowość wybitnie heteregoniczną. Przedsiębiorstwa w miastach województwa poznańskiego stanowią natomiast w obu organizacjach handlowych zbiorowość względnie jednorodną. Charakteryzuje się ona przewagą przedsiębiorstw wielobranżowych o niewielkim różnicowaniu cech strukturalnych.

Odrębnego rozstrzygnięcia wymagał problem zmian przedmiotu badania w ujęciu dynamicznym. O ile w przypadku handlu spółdzielczego ulega on niewielkiej modyfikacji, o tyle w przypadku handlu państwowego w wyniku licznych zmian organizacyjnych, podlega on poważnym zmianom w zakresie większości cech strukturalnych. Celem zapewnienia porównywalności statystycznej dokonaliśmy eliminacji zachodzących zmian organizacyjnych posługując się metodą grupowania i przyjmując za podstawę stan organizacyjny aparatu handlu w 1963 r.[3] Podział na zbiorowości cząstkowe oraz abstrahowanie od zmian organizacyjnych nie wyczerpuje niewątpliwie wszystkich problemów porównywalności materialnej. Pozwala jednak na takie zbliżenie do przedmiotu badania, że można śledzić najbardziej ogólne tendencje rozwojowe bez

Por. S. Wierzchosławski, *Statystyczne porównanie jako metoda analizy ekonomicznej przedsiębiorstw,* Ruch Prawniczy i Ekonomiczny 1958, z. 1, s. 180—229.

[3] Grupowania przedsiębiorstw dokonano na podstawie materiałów zebranych drogą badań ankietowych przez Katedrę Statystyki WSE w Poznaniu. W zbiorowości przedsiębiorstw handlu państwowego w m. Poznaniu, wobec trudności zrekonstruowania pełnych informacji dla lat 1953—1957, pominięto: Okręgowe Przedsiębiorstwo Handlu Opałem oraz PP Warzywa i Owoce. Grupowania dla zbiorowości ogólnokrajowej dokonano na podstawie zestawień bilansowych poszczególnych centralnych zarządów. Dla lat 1953—1955 obliczeń dokonano przez kumulowanie kosztów centralnych zarządów: Miejskiego Handlu Detalicznego, Miejskiego Handlu Mięsem, Powszechnych Domów Towarowych, Handlu Opałem, Handlu Owocami i Warzywami oraz Handlu Artykułami Kolonialnymi i Delikatesowymi. Dla lat 1955—1958 do sumarycznego zestawienia kosztów wojewódzkich zarządów włączono koszty centralnych zarządów: PDT, Handlu Opałem, Gallux, Handlu Artykułami Kolonialnymi i Delikatesowymi. Począwszy od 1959 r. oparto się wyłącznie na zestawieniach zbiorczych wojewódzkich zjednoczeń.

obawy uzyskania wyników obarczonych zbyt wielkim błędem obserwacji.

W częściowy sposób można było spełnić również warunki porównywalności formalnej. W rozpatrywanym okresie występuje wiele różnych czynników zakłócających porównywalność kosztów obrotu towarowego. Wobec niemożliwości pełnej identyfikacji zakładamy, że eliminowane mogą być jedynie te czynniki, których rozmiary oddziaływania na badane przez nas zjawisko są znane. Z tego punktu widzenia czynniki utrudniające formalną porównywalność kosztów podzielić można na następujące grupy: 1. czynniki, których statystyczna identyfikacja jest niemożliwa ze względu na ich jakościowy charakter; 2. czynniki przejawiające się w postaci zjawisk i procesów o charakterze kwantytatywnym, lecz nie będące dotychczas przedmiotem stałej obserwacji; 3. czynniki o charakterze mierzalnym, których zupełne określenie jest chwilowo niemożliwe, bądź to na skutek niedoskonałości samego procesu obserwacji, bądź też stosowanej instrumentacji statystycznej; 4. czynniki, których identyfikacja nie wywołuje trudności.

Zgodnie z przyjętym założeniem, czynniki pierwszej i drugiej grupy znajdują się poza sferą naszych rozważań. Należą tu przede wszystkim zjawiska i procesy o charakterze makroekonomicznym, których większość wiąże się z oddziaływaniem polityki ekonomicznej państwa na działalność przedsiębiorstw handlowych. Do trzeciej grupy czynników zaliczyć należy między innymi zmienność zakresu pojęcia oraz schematu klasyfikacyjnego kosztów. Pojęcie kosztów obrotu towarowego w handlu uspołecznionym określane jest w sposób normatywny zarządzeniami jednostek centralnych, regulującymi przedmiot i zakres ewidencji kosztów. Zakres tego pojęcia ulegał w okresie powojennym kilkakrotnej zmianie [4]. Z uwagi na występującą równocześnie rozbieżność między zakresem pojęcia kosztów w ujęciu mikro- i makroekonomicznym [5], przyjmujemy dla jednolitej interpretacji pojęcie kosztów obrotu towarowego w ujęciu mikroekonomicznym. Traktujemy je jako nakłady związane z podstawową funkcją przedsiębiorstwa handlowego (zakupem, magazynowaniem i sprzedażą towarów). W ten sposób koszty w skali ogólnokrajowej rozumie się jako sumę nakładów poniesionych przez wszystkie przedsiębiorstwa handlu detalicznego w kraju. Z przytoczonych względów porównawczych nie eliminowano z sumy kosztów w skali regionalnej i ogólnokrajowej przesunięć finansowych, które stanowią redystrybucję dochodu narodowego. Dalszym czynnikiem wpływającym z kolei na zniekształcenie poziomu i struktury kosztów są częste zmiany w sche-

[4] Por. Z. Abramowicz, *Zasady klasyfikacji i ewidencji kosztów w handlu detalicznym,* **Warszawa 1963, s. 20—40.**

[5] Por. A. Ivanka, *Klasyfikacja kosztów w handlu uspołecznionym a jej przydatność dla celów analizy ekonomicznej,* Handel Wewnętrzny 1956, z. 4.

macie klasyfikacyjnym. Do tej grupy czynników zaliczyć należy również zmiany cen materiałów i usług (świadczonych przez różne jednostki gospodarcze innych gałęzi gospodarki narodowej na rzecz przedsiębiorstw handlowych), które pozostają poza obserwacją ruchu cen prowadzoną przez organy statystyki ogólnopaństwowej. W badaniach o charakterze retrospektywnym zmiany te można stwierdzić, nie można natomiast określić rozmiarów ich oddziaływania na poziom i strukturę kosztów. Ostatnia w końcu grupa czynników posiada — jak wykazały dotychczasowe badania — niewielki zakres, przeto nie przedstawia większego znaczenia pod względem poznawczym. Określenie czynników zakłócających porównywalność kosztów jest przedsięwzięciem złożonym, wymagającym dużego nakładu pracy. Z tych względów eliminacja czynników zakłócających w porównaniach długookresowych kosztów powinna być ograniczona do wybranych przedsiębiorstw — „reprezentantów", gdyż obok konieczności podjęcia dodatkowych obserwacji wymaga podjęcia badań o charakterze monograficznym.

ZMIANY W DYNAMICE KOSZTÓW

Koszty obrotu towarowego stanowią zmienną zależną wielu zjawisk i procesów ekonomicznych. Spośród nich obrót towarowy odgrywa — w przypadku przedsiębiorstw handlu detalicznego działających w środowisku miejskim — szczególną rolę, która pozwala traktować jego wielkość jako wielkość symptomatyczną określającą rozmiary świadczonych przez nie usług handlowych. Opierając się na zasadzie analogii do wielkości produkcji w przedsiębiorstwie przemysłowym, zakładamy, że koszty detalicznych przedsiębiorstw handlowych stanowią funkcję ich obrotu towarowego. Wprowadzając świadomie to uproszczenie, mimo wysuwanych w literaturze licznych zastrzeżeń[6] rozwiązujemy podstawowy problem badania dynamiki kosztów. Przyjęcie jako zmiennej niezależnej wielkości obrotu towarowego pozwala bowiem na określenie w kolejnych jednostkach czasu zmian kosztów przy danym wzroście obrotów, a tym samym rozmiarów świadczonych usług handlowych. Jako kryterium tych zmian przyjąć możemy zjawisko elastyczności kosztów[7]. Pozwala ono określić granicę, do której zmierza stosunek między względną zmianą wielkości zależnej a względną zmianą wielkości niezależnej, wówczas gdy zmienna niezależna dąży do zera, co wyrazić można jako

$$\eta = \lim_{dx \to 0} \frac{d_y}{y} : \frac{d_x}{x},$$

[6] R. Kawalec, *Dynamika kosztów handlowych,* Roczniki Instytutu Handlu Wewnętrznego 1958, z. 7, s. 30.

[7] Ibidem, s. 6.

gdzie η oznacza stosunek elastyczności kosztów, x obrót, y koszty obrotu towarowego, d_y absolutny przyrost kosztów, d_x absolutny przyrost obrotu. Elastyczność $\eta=0$ świadczy, że koszty są całkowicie niezależne od zmian w poziomie obrotów. Elastyczność $\eta=1$ oznacza, że koszty zmieniają się wprost proporcjonalnie, a przy elastyczności $\eta>1$ silniej niż wprost proporcjonalnie do zmian obrotu towarowego.

Analiza elastyczności kosztów ma swe uzasadnienie poznawcze przede wszystkim w odniesieniu do kosztów zmiennych. W tym znaczeniu jest ona również interpretowana we współczesnej literaturze. Wobec tego jednak, że nie można dokonać w rozpatrywanym przypadku w sposób dostatecznie precyzyjny wyceny kosztów względnie stałych i zmiennych, obliczenia współczynników elastyczności kosztów dokonaliśmy w odniesieniu do kosztów całkowitych. Za przyjęciem takiego rozwiązania przemawia ponadto fakt, że udział kosztów względnie stałych — w przeciwieństwie do handlu w krajach gospodarczo rozwiniętych — jest w polskim handlu detalicznym stosunkowo niewielki[8]. Jakkolwiek przyjęte rozwiązanie znajduje potwierdzenie u niektórych autorów[9], wyniki otrzymanych obliczeń należy traktować tylko informacyjnie.

Analizy dynamiki kosztów dokonamy również w odniesieniu do kosztów jednostkowych, przeprowadzając porównanie poziomu nakładów przypadających na wartościową jednostkę obrotu towarowego. Dla określenia tych zmian posłużymy się metodą indeksów[10].

Poziom kosztów obrotu towarowego wyrażony w postaci względnej w formie procentowego współczynnika natężenia, stanowiącego iloraz globalnej sumy nakładów (Σk_n) i wartości obrotu towarowego $(\Sigma q_n\ p_n)$ w danym roku kalendarzowym (1), przedstawia tabela 1. Celem zapewnienia porównywalności przyjęto jednolitą podstawę odniesienia, dokonując eliminacji ruchu cen z obrotu towarowego (2)[11].

$$i_{k(n)}=\frac{\sum k_n}{\sum q_n\ p_n}\cdot 100 \tag{1}$$

[8] M. P. Mc Nair, *Distribution Costs After the War,* Harvard Bussines Review, t. XXIII, 338—359; H. Buddeberg, R. Nieschlak, *Länderberichte über Struktur und Leistungen des Europäischen Binnenhandels, Niederlande, Österreich, Schweden, Schweiz,* Köln — Opladen 1956, s. 112.

[9] Por. m. in. J. Dietl, R. Gałecki, *Metody analizy kosztów skupu,* Warszawa 1956, s. 68.

[10] Metoda ta nie znalazła dotychczas odpowiedniego opracowania w dostępnej literaturze statystycznej. W niewielkim zakresie problem ten omawiają N. N. Riauzow, N. P. Titelbaum, *Statistika sowietskoj torgowli,* wyd. 3, Moskwa 1956, s. 191—204; W. Welfe, *Statystyka handlu,* Warszawa 1957, s. 356—362.

[11] Za podstawę przeliczeń przyjęto indeks cen detalicznych towarów nabywanych przez ludność w handlu uspołecznionym, publikowany przez Departament Statystyki Obrotu Cen GUS w Warszawie.

Współczynniki natężenia w warunkach porównywalnych (2) stworzyły podstawę dla konstrukcji indeksów dynamiki kosztów o podstawie stałej (3) i zmiennej (4)

$$i_{k(pc)} = \frac{\sum k_n}{\sum q_n p_n} \cdot \frac{\sum q_n p_n}{\sum q_n p_n} = \frac{\sum k_n}{\sum q_n p_n} \tag{2}$$

$$I_k(p_c) = i_k(p_c)_n : i_k(p_c)_o$$

$$I_k(p_c) = \frac{\sum k_n}{\sum q_n p_o} : \frac{\sum k_o}{\sum q_o p_o} \tag{3}$$

$$I_k(p_c) = i_k(p_c)_n : i_k(p_c)_{n-1}$$

$$I_k(p_c) = \frac{\sum k_n}{\sum q_n p_c} : \frac{\sum k_{n-1}}{\sum p_{n-1} p_c} \tag{4}$$

Tabela 1

Dynamika kosztów obrotu towarowego przedsiębiorstw państwowych handlu detalicznego w latach 1953—1963[a]

Zbiorowość przedsiębiorstw	Wskaźniki										
	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963
	Względny poziom kosztów w cenach rzeczywistych										
Polska[b]	4,71	4,77	4,85	5,13	5,37	5,97	6,48	6,92	6,84	6,97	6,85
m. Poznań[c]	4,81	4,33	4,78	4,95	4,43	5,96	6,56	6,88	6,94	6,94	6,91
woj. poznańskie[c]	6,50	5,33	4,78	5,70	5,28	5,86	6,29	6,58	6,70	6,71	6,65
	Względny poziom kosztów w cenach porównywalnych[d] 1955 r.										
Polska	5,24	4,95	4,85	5,07	5,68	6,48	7,05	8,73	7,59	7,87	7,82
m. Poznań	5,35	4,49	4,78	4,89	4,69	6,47	7,14	7,59	7,70	7,83	7,89
woj. poznańskie	7,23	5,53	4,78	5,63	5,59	6,36	6,84	7,26	7,44	7,57	7,59
	1960 r.										
Polska	4,75	4,48	4,40	4,60	5,15	5,88	6,39	6,92	6,89	7,14	7,09
m. Poznań	4,85	4,07	4,33	4,43	4,43	5,87	6,47	6,88	6,78	7,10	7,15
woj. poznańskie	6,55	5,01	4,33	5.11	5,06	5,77	6,20	6,58	6,75	6,87	6,88
	Indeksy dynamiki kosztów[e]										
	podstawa stała 1953=100										
Polska	100,0	94,3	92,6	98,7	108,5	123,7	134,5	145,6	144,8	150,2	149,2
m. Poznań	100,0	83,9	89,3	91,5	107,4	121,1	133,4	141,9	139,7	146,4	147,4
woj. poznańskie	100,0	76,4	78,1	77,9	77,3	88,0	94,6	100,4	102,9	104,7	105,0
	podstawa zmienna										
Polska	—	94,3	98,2	106,6	110,0	113,9	108,7	108,3	99,5	103,7	99,3
m. Poznań	—	83,9	106,5	102,4	117,4	112,7	110,2	106,3	98,5	104,7	100,7
woj. poznańskie	—	76,4	102,3	99,7	99,2	113,9	107,5	106,1	102,5	101,8	100,2

[a] Obejmuje koszty przedsiębiorstw miejskiego handlu detalicznego planowane terenowo według stanu organizacyjnego w 1963 r.

[b] Opracowano na podstawie materiałów Departamentu Statystyki Obrotu i Cen Głównego Urzędu Statystycznego.

[c] Opracowano na podstawie wyników badań ankietowych dotyczących efektywności przedsiębiorstw handlowych przeprowadzonych przez Katedrę Statystyki WSE w Poznaniu oraz materiałów Poznańskiego i Wojewódzkiego Zjednoczenia Przedsiębiorstw Handlowych w Poznaniu.

[d] Obliczenia własne.

[e] W cenach porównywalnych z 1960 r.

Uzyskana porównywalność przy pomocy przytoczonych indeksów jest tylko częściowa, gdyż jednorodnej podstawie odniesienia (w postaci wartości obrotu towarowego w cenach niezmiennych) przeciwstawiono „surowe" wartości kosztów, które w dłuższym okresie czasu nie czynią zadość wymogom porównywalności statystycznej. Pewne zastrzeżenia budzi ponadto przy porównaniu długookresowym problem eliminacji ruchu cen w rozmiarach sprzedaży detalicznej. Przyjęcie założenia niezmienności cen w latach 1953—1963 przy występujących zmianach w strukturze obrotu towarowego jest konstrukcją sztuczną. Abstrahowanie od zmian strukturalnych masy towarowej jest z punktu widzenia metodologicznego uzasadnione tylko wtedy, gdy stabilizacja struktury masy

Tabela 2

Dynamika kosztów obrotu towarowego spółdzielni ZSS „Społem" w latach 1953-1963[a]

Zbiorowość przedsiębiorstw	Wskaźniki										
	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963
	Względny poziom kosztów w cenach rzeczywistych										
Polska[a]	5,63	5,88	6,19	5,94	5,99	6,22	7,29	7,44	7,37	7,56	7,56
m. Poznań[b c]	5,87	6,09	5,44	5,87	5,84	6,38	6,79	7,17	7,02	7,57	7,45
woj. poznańskie[b c]	4,35	5,53	6,24	5,65	5,89	6,47	7,26	7,73	7,27	7,39	7,51
	Względny poziom kosztów w cenach porównywalnych[d]										
	1955 r.										
Polska	6,26	6,10	6,19	5,87	6,34	6,75	7,93	8,21	8,18	8,53	8,41
m. Poznań	6,53	6,31	5,44	5,80	6,18	6,93	7,39	7,91	7,79	8,55	8,51
woj. poznańskie	4,84	5,73	6,24	5,58	6,23	7,03	7,90	7,03	8,07	8,34	8,58
	1960 r.										
Polska	5,67	5,53	5,61	5,32	5,74	6,13	7,19	7,44	7,42	7,74	7,82
m. Poznań	5,92	5,73	5,93	5,26	5,60	6,28	6,69	7,17	7,07	7,75	7,71
woj. poznańskie	4,38	5,20	5,66	5,06	5,65	6,37	7,16	7,73	7,32	7,57	7,77
	Indeksy dynamiki kosztów[e]										
	podstawa stała 1953 = 100										
Polska	100,0	97,5	98,9	93,8	101,2	108,1	126,8	131,2	130,9	136,5	137,9
m. Poznań	100,0	96,8	100,2	88,8	94,6	106,1	113,0	121,1	119,4	130,9	130,2
woj. poznańskie	100,0	118,7	129,2	115,5	129,0	145,4	163,5	176,5	167,1	172,8	177,4
	podstawa zmienna										
Polska	100,0	97,5	101,4	95,0	107,9	106,8	117,3	103,5	99,7	104,3	101,0
m. Poznań	100,0	96,8	03,5	88,7	106,5	112,1	106,5	107,2	98,6	109,6	99,5
woj. poznańskie	100,0	118,7	108,8	89,3	111,7	112,7	112,4	108,0	94,7	103,4	102,6

a Dotyczy kosztów spółdzielni zrzeszonych w ZSS „Społem" według stanu organizacyjnego w danym roku kalendarzowym.

b Opracowano na podstawie materiałów Departamentu Statystyki Obrotu i Cen Głównego Urzędu Statystycznego.

b Opracowano na podstawie wyników własnych badań ankietowych oraz rocznych sprawozdań finansowych Oddziału Okręgowego ZSS „Społem" w Poznaniu.

d Obliczenia własne.

e W cenach porównywalnych z 1960 r.

towarowej na pewnym nie zmienionym poziomie, nie pozostaje w zbyt wielkiej relacji do rzeczywistych zmian w porównywanych jednostkach czasu. Wobec tego, że przyjęcie takiego założenia w rozpatrywanym przypadku związane jest z ryzykiem zbyt wielkiego błędu, przyjęto przy konstrukcji współczynników natężenia dwa warianty cen porównywalnych: z 1955 r. i 1960 r. (tab. 1—2). Nie ulega bowiem wątpliwości, że porównanie odleglejszych okresów przy pomocy jednego ze wspomnianych wariantów da nam zawsze obraz nieco abstrakcyjny. Dlatego też przedstawione w niniejszym opracowaniu porównania długookresowe powinny być traktowane z należytą ostrożnością.

*

Rozwój kosztów w badanych zbiorowościach przedsiębiorstw handlu detalicznego nie wykazuje jednolitej tendencji. Podkreśla to w sposób wyraźny diagram rozrzutu (ryc. 1), na którym wyznaczono krzywe sta-

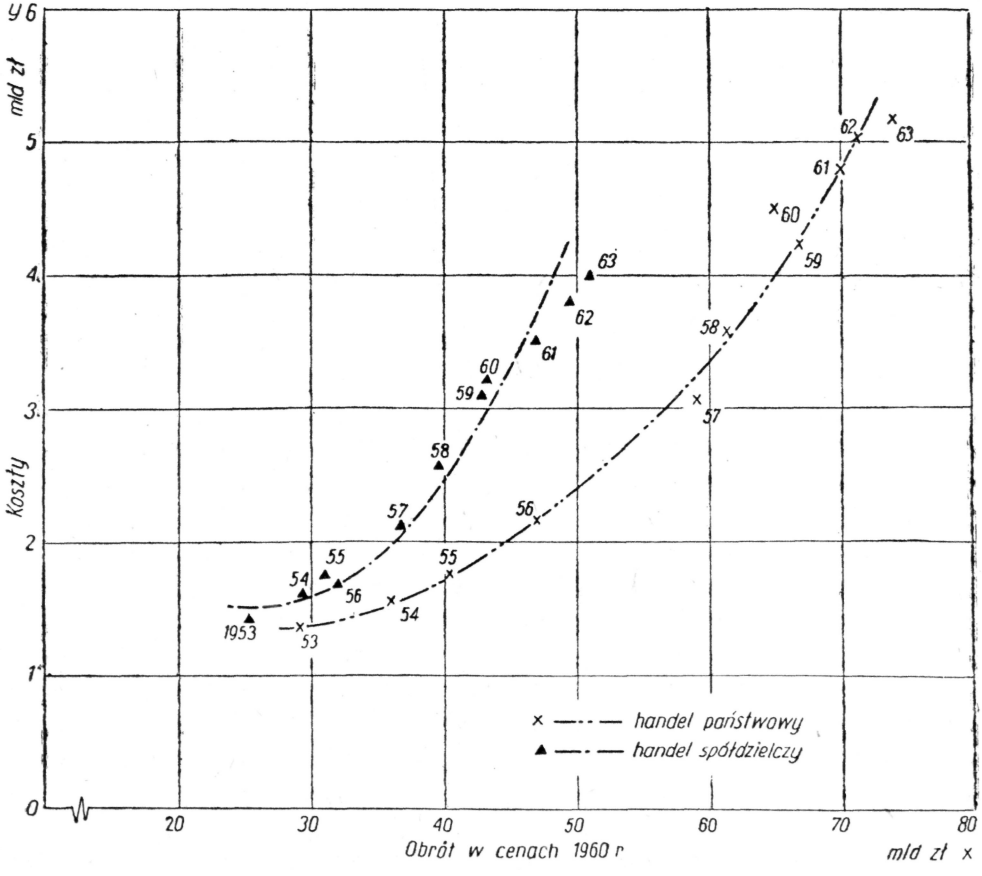

Ryc. 1. Koszty miejskiego handlu detalicznego w Polsce

nowiące funkcje kosztów *(y)* względem obrotu (x). Wyznaczanie funkcji aproksymacyjnej dokonano przy pomocy metody odręcznej. Za wyborem tej metody — mimo że nie daje ona możliwości liczbowego określenia stopnia dobroci dopasowania krzywej aproksymacyjnej do materiału empirycznego [12] — przemawiało szereg okoliczności, które przedstawimy w dalszej części rozważań. Nie trudno się zorientować, iż rozpatrywane rozkłady należą do klasy funkcji wykładniczej, wklęsłej, wstępującej *($y=ba^x$)*. Składają się one z odcinków o różnej elastyczności kosztów, co znajduje również potwierdzenie ilościowe w obliczanych współczynnikach (tab. 3). W obu rozkładach wyodrębnić można trzy charaktery-

Tabela 3

Elastyczność kosztów przedsiębiorstw miejskiego handlu detalicznego w latach 1953-1963

Zbiorowość przedsiębiorstw	Współczynniki[a]										
	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963
	Polska										
Państwowe	.	+0,713	+0,842	+1,291	+1,704	+5,117	+1,976	−2,227	+0,910	+3,055	+0,789
ZSS „Społem"	.	+0,802	+1,190	+0,714	+1,701	+3,152	+2,249	+4,150	+0,991	+1,964	+0,897
	m. Poznań										
Państwowe	.	+1,336	+1,497	+1,253	+1,562	−6,218	+1,943	−2,426	+0,636	+4,755	+1,151
ZSS „Społem"	.	+0,657	−0,841	−12,880	+1,970	+4,289	+1,876	+1,555	+0,821	+3,778	+0,636
	woj. poznańskie										
Państwowe	.	+0,089	+7,747	−1,247	+0,912	+0,532	+1,861	+5,929	+1,256	+1,604	+1,095
ZSS „Społem"	.	+1,101	+1,874	+0,272	+1,905	+3,130	+2,467	+17,000	+0,438	+2,750	+2,077

a Obliczanie względnego przyrostu kosztów dokonano w stosunku do nominalnej wartości kosztów globalnych badanych przedsiębiorstw. Obliczania względnego przyrostu obrotu towarowego dokonano w stosunku do obrotu wyrażonego w cenach porównywalnych z 1960 r.

Źródło: patrz tabela 1 i 2.

styczne odcinki: 1. lata 1953—1956, kiedy wzrost obrotu następuje więcej niż proporcjonalnie, wskutek czego mamy do czynienia ze zjawiskiem degresji kosztów ($\eta < 1$); 2. lata 1957—1960, gdy obrót wzrasta mniej niż proporcjonalnie, natomiast koszty wzrastają więcej niż proporcjonalnie; w związku z tym współczynnik elastyczności przyjmuje postać $\eta > 1$, uzyskując najwyższe natężenie w **1958** i **1960** r.; 3. lata 1961—1963, gdy przyrosty obrotu i kosztów charakteryzują się zmiennością, wywołując wysokie wahania współczynnika elastyczności kosztów. Wobec tego, że podobny kształt wykazuje funkcja globalnych kosztów obrotu towarowego w handlu wiejskim[13], przyjąć możemy zaobserwowaną dynamikę kosztów w zbiorowości przedsiębiorstw w skali ogólno-

[12] Por. Z. Hellwig, *Aproksymacja stochastyczna,* Warszawa 1965, s. 17—19.
[13] Por. S. Wierzchosławski, *Tendencje rozwojowe* ..., op. cit., s. 78.

krajowej jako pewien umowny „wzorzec", do którego porównywać będziemy dynamikę kosztów zaobserwowaną w zbiorowościach regionalnych oraz wybranych przykładowo przedsiębiorstwach.

Przebieg funkcji kosztów regionalnych zbiorowości przedsiębiorstw (ryc. 2) potwierdza w poważnym stopniu zaobserwowaną prawidłowość

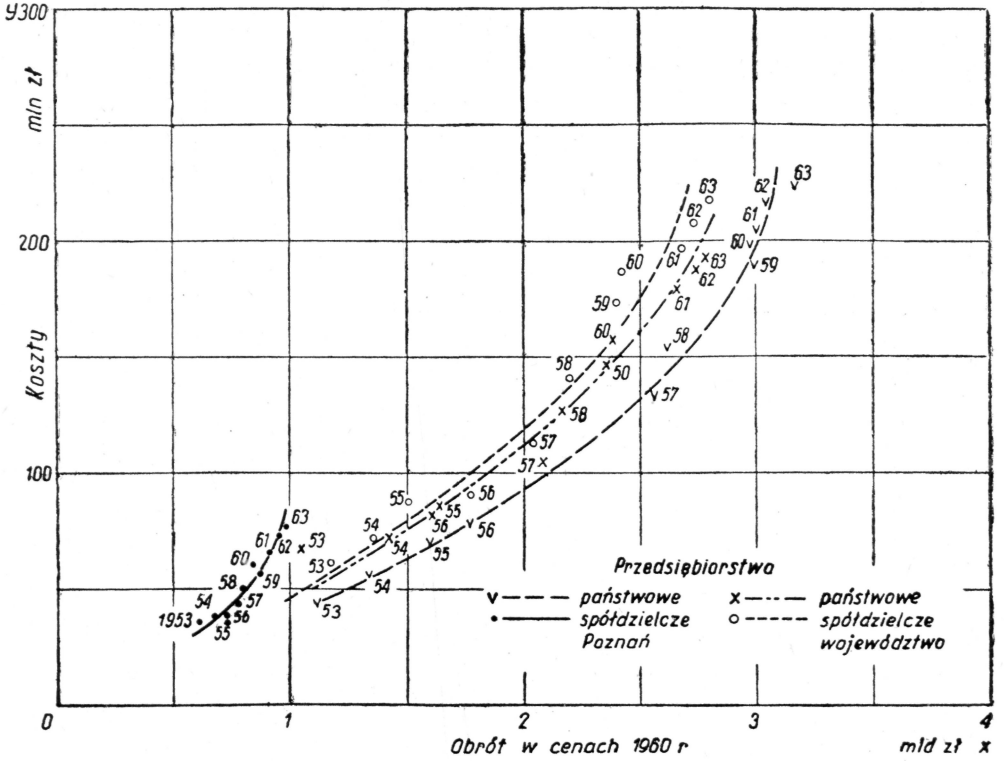

Ryc. 2. Koszty miejskiego handlu detalicznego w Wielkopolsce

rozwoju kosztów. Prawie wszystkie zbiorowości wykazują ogólny przebieg funkcji aproksymacyjnych zbliżony do funkcji krzywej wykładniczej. Równocześnie zarysowują się pewne różnice w stopniu wklęsłości krzywych na odcinku lat 1953—1956 (w zbiorowości przedsiębiorstw państwowych utrzymują się do 1958 r. włącznie). Odchylenia od przyjętego wzorca zaznaczają się w o wiele większym stopniu z chwilą jego estymacji z funkcjami kosztów w wybranych przedsiębiorstwach wielkopolskiego handlu detalicznego (ryc. 3—5). Kształt najbardziej zbliżony do przebiegu funkcji kosztów w skali ogólnokrajowej wykazują przedsiębiorstwa wielobranżowe, natomiast największe odchylenia, przedsiębiorstwa jednobranżowe. Wpływ tego czynnika jest tak znaczny, że wywołuje modyfikacje przebiegu funkcji kosztów, upodabniając je do

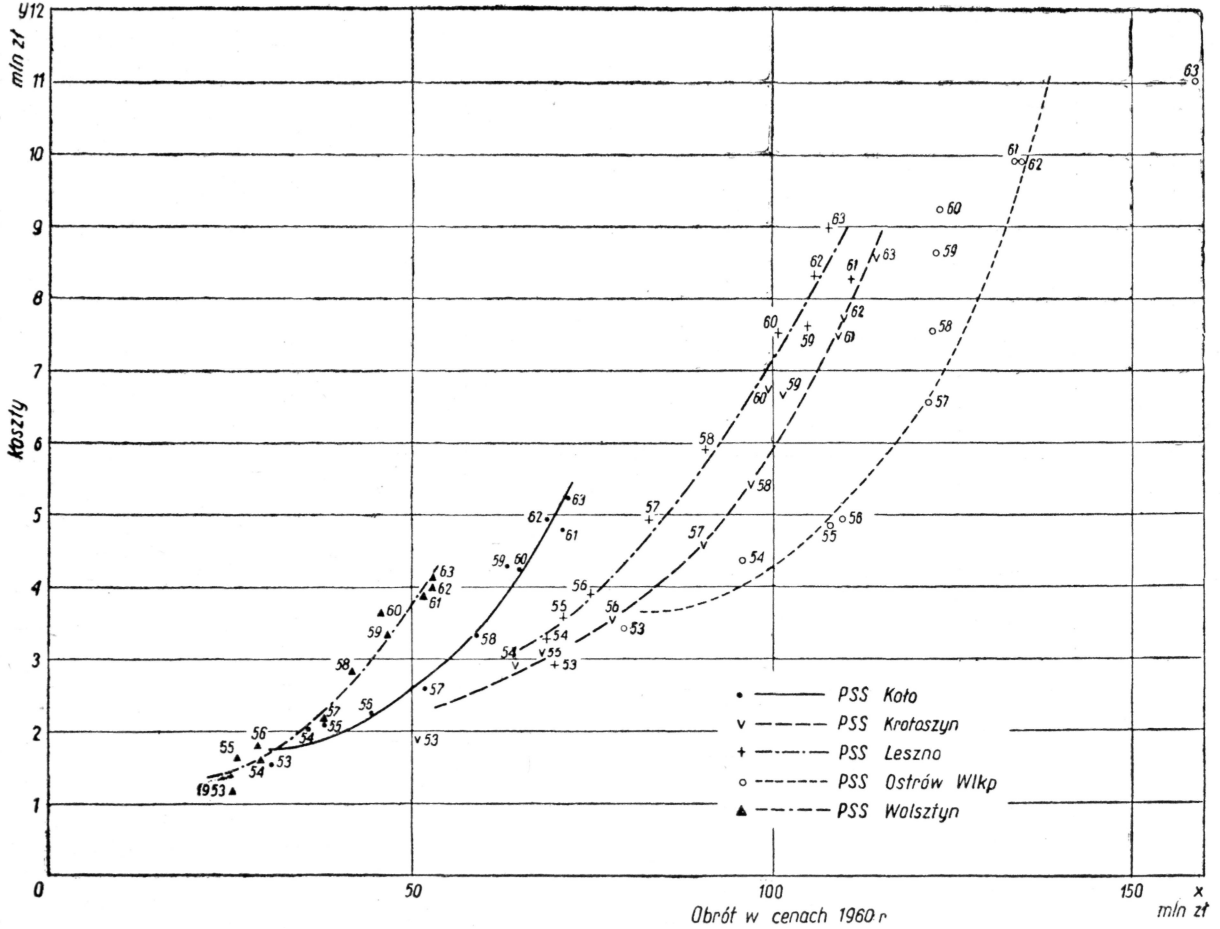

Ryc. 3. Koszty obrotu towarowego w wybranych spółdzielniach spożywców

funkcji prostoliniowej lub parabolicznej. Krzywe globalnych kosztów tych przedsiębiorstw wnoszą ponadto do analizy dynamiki kosztów nowy element, który został uprzednio zbyt słabo zaakcentowany. Jest nim zjawisko degresji wartości obrotów w warunkach porównywalnych.

Wspomniane różnice w dynamice kosztów potwierdza kształtowanie się indeksów kosztów o podstawie stałej i zmiennej (tab. 1—2). Szczególnie te ostatnie umożliwiają szczegółowe śledzenie względnych przyrostów kosztów jednostkowych w następujących po sobie okresach. Prowadzi to do stwierdzenia, że koszty, jakie z tytułu funkcjonowania badanych przedsiębiorstw w mieście ponosiło przeciętnie społeczeństwo na każde 100 wartościowych jednostek obrotu, nie są jednolite. Zróżnicowanie dynamiki kosztów następuje zarówno pod względem instytucjonalnym, przestrzennym, jak i branżowym.

Rozważenia wymaga problem, w jakim zakresie zaobserwowane różnice między poziomem rozwoju kosztów globalnych i jednostkowych pozwolą na udzielenie odpowiedzi na pytanie: która z organizacji pracuje taniej — handel państwowy czy handel spółdzielczy? Występujące różnice w zakresie pojęcia, a tym samym obserwacji kosztów[14], posiadające swe podłoże w odmienności systemu finansowego tych organizacji, umożliwiają podjęcie próby naświetlenia tego problemu bez uprzednich studiów. Ograniczymy się zatem do stwierdzenia występujących różnic oraz przyczyn ich występowania.

Nie ulega wątpliwości, że przyczyn różnicowania się dynamiki rozwoju kosztów tych organizacji, które zarysowały się szczególnie silnie w pierwszym podokresie (1953—1956), doszukiwać się należy w czynnikach modyfikujących rozmiary obrotu towarowego, który przyjęty został w naszych dociekaniach jako wielkość zmiennej niezależnej. Wartość obrotu towarowego, mimo wyrażenia jej w cenach porównywalnych, nie stanowi w ujęciu dynamicznym wielkości jednorodnej. Podlega ona przeobrażeniom w wyniku zmian w strukturze masy towarowej. Znajduje to wyraz w handlu uspołecznionym w ogólnej tendencji wzrostu udziału towarów nieżywnościowych w sprzedaży detalicznej (tab. 4). Tendencji tej towarzyszy począwszy od 1956 r. wzrost udziału artykułów długotrwa-

[14] Zakres pojęcia kosztów spółdzielni spożywców jest znacznie szerszy od pojęcia kosztów przedsiębiorstw państwowych. Zawiera on poza bezpośrednimi kosztami sieci sklepów detalicznych również koszty: 1. utrzymania administracji branżowej i część kosztów administracji wspólnej spółdzielni; 2. narzutu na utrzymanie jednostek nadrzędnych — oddziałów okręgowych i Zarządu Głównego ZSS (jednostki administracyjne handlu państwowego utrzymywane są z budżetu); 3. narzutów na fundusz szkolenia i fundusz akcji socjalnej (nakłady te w przedsiębiorstwach państwowych pokrywane są również z budżetu). Por. M. Bogusławski, *Koszty handlu detalicznego, spółdzielczego i państwowego,* Przegląd Spółdzielczy 1957, z. 4, s. 40—49.

Tabela 4

Zmiany w strukturze detalicznej sprzedaży w uspołecznionym handlu miejskim w Polsce w latach 1950—1963

Wyszczególnienie	1950	1953	1955	1957	1960	1963
			Wskaźnik struktury[a]			
Ogółem	.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Towary żywnościowe	.	50,7	48,8	43,8	43,1	41,0
Towary nieżywnościowe	.	49,3	51,2	56,2	56,9	59,0
			Wskaźnik dynamiki 1953 = 100[b]			
Ogółem		100,0	133,3	181,3	218,6	262,7
Towary żywnościowe	.	100,0	121,9	156,1	179,3	203,6
Towary nieżywnościowe	.	100,0	144,9	210,1	262,3	327,5

a W cenach rzeczywistych.
b W cenach porównywalnych z 1955 r.
Źródło: Opracowano na podstawie Rocznika Statystycznego GUS, 1963, s. 294; 1964, s. 307.

Tabela 5

Zmiany w strukturze detalicznej sprzedaży w spółdzielniach ZSS „Społem" w latach 1950—1963

Wyszczególnienie	1950	1953	1955	1957	1960	1963
			Wskaźnik struktury[a]			
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
Towary żywnościowe	73,8	76,0	75,2	66,8	67,0	63,7
Towary nieżywnościowe	26,2	24,0	24,8	33,2	33,0	36,3
			Wskaźnik dynamiki 1953 = 100[b]			
Ogółem	119,1	100,0	120,9	145,5	170,9	203,0
Towary żywnościowe	98,9	100,0	114,3	122,3	146,2	161,6
Towary nieżywnościowe	114,6	100,0	130,7	203,4	247,8	322,5

Źródło: Opracowano na podstawie Roczników ZSS „Społem" za lata 1957 — 1963
a W cenach rzeczywistych.
b W cenach porównywalnych z 1955 r.

łego użytkowania [15]. Przeobrażenia te nie pozostały bez wpływu na dynamikę kosztów. Interesujące pozostaje przeto kształtowanie się relacji artykułów spożywczych w ogólnej sprzedaży badanych przedsiębiorstw, jako artykułów wymagających przeciętnie wyższego zaangażowania czynników pracy handlu na jednostkę wartościową obrotu, niż w przypadku artykułów niespożywczych. Dlatego też zainteresowania wymagają dysproporcje w kształtowaniu się tych artykułów w zbiorowości przedsiębiorstw państwowych i spółdzielczych (tab. 4 i 5). Na tak odmienne ukształtowanie się struktury branżowej przedsiębiorstw obu organizacji handlowych składa się szereg okoliczności, wśród których na uwagę zasługuje odmienność dynamiki rozwoju organizacyjnego. Zaciążyła na

[15] Por. *Polska w liczbach 1944—1964,* **GUS, Warszawa 1064, s. 72—73.**

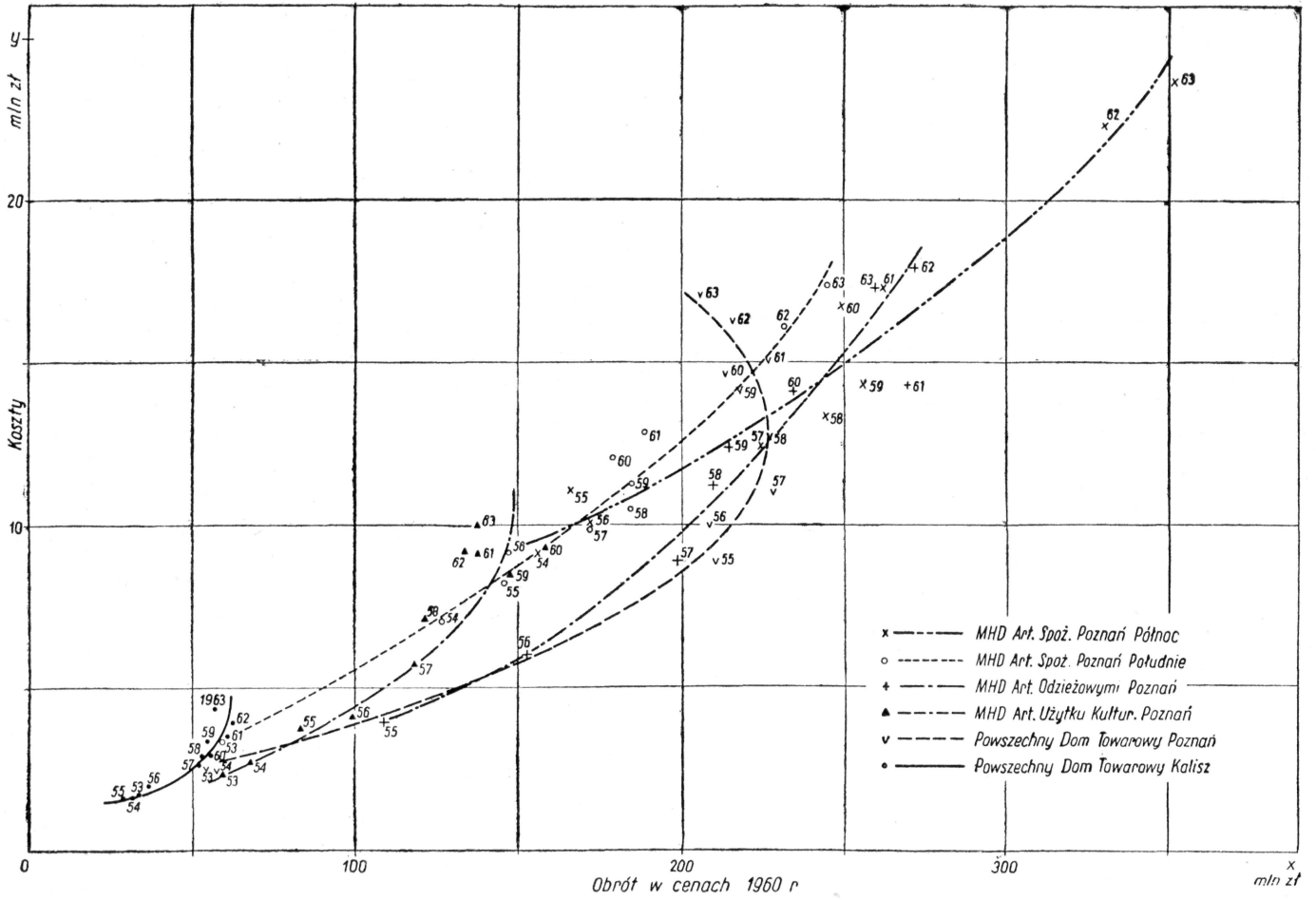

Ryc. 4. Koszty obrotu towarowego w wybranych przedsiębiorstwach handlu państwowego

nim szczególna pozycja, jaką po 1949 r. zyskał handel państwowy. W ówczesnym modelu centralistycznym była to monopolistyczna pozycja w zakresie obrotu niektórymi artykułami niespożywczymi. Przejawiała się ona ponadto w stwarzaniu do 1957 r. uprzywilejowanych warunków dla wzrostu jednostek handlu państwowego, handel spółdzielczy miał natomiast funkcję pomocniczą [16]. Znalazło to bezpośrednie odbicie w nieregularnym kształtowaniu się współczynników elastyczności kosztów. Przykładowo w ZSS w Poznaniu w 1956 r. występuje wysoka elastyczność ujemna kosztów, wskutek degresji obrotów spowodowanej przekazaniem sieci sklepów handlowi państwowemu. Podobnie należy tłumaczyć nieuzasadnioną progresję kosztów tych przedsiębiorstw w województwie poznańskim (1954—1955) oraz w zbiorowości ogólnokrajowej (1955)[17].

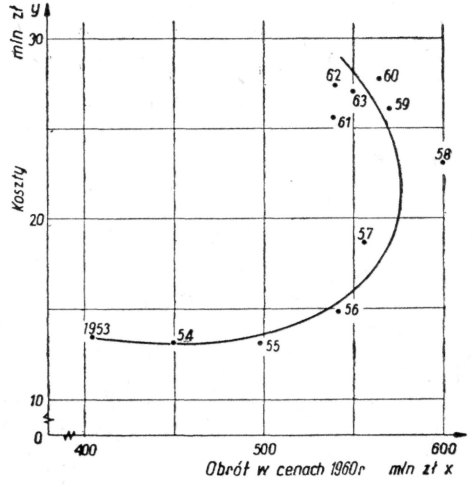

Ryc, 5. Koszty obrotu towarowego w Przedsiębiorstwie MHM w Poznaniu

Utrzymywanie się różnic w dynamice kosztów w latach następnych w handlu spółdzielczym w stosunku do państwowego przypisać możemy bez obawy popełnienia większego błędu wysokiemu udziałowi w obrocie detalicznym towarów wymagających ponoszenia wyższych kosztów, co w rezultacie powoduje, że globalny przyrost kosztów tych przedsiębiorstw jest więcej niż proporcjonalny.

Zainteresowania wymagają również dysproporcje kosztów w układzie

[16] Por. A. Hodoly, B. Trąmpczyński, *Handel państwowy a handel spółdzielczy,* Przegląd Spółdzielczy 1957, z. 2, s. 32—48.

[17] W latach 1951—1955 miejska spółdzielczość spożywców przekazała do handlu państwowego około 2000 sklepów mięsnych, w 1955 r, 732 składów opałowych, a z początkiem 1956 r. około 1000 wyspecjalizowanych sklepów owocowo-warzywniczych. Por. Statystyka Spółdzielni Związkowych za 1957 r., Warszawa 1959, s. 13.

regionalnym (miasto — województwo). Występujący układ poziomu kosztów ma niewątpliwie wpływ na odmienne warunki organizacyjnego rozwoju przedsiębiorstw, który w przypadku handlu państwowego trwał znacznie dłużej w miejszych miastach województwa, niż w m. Poznaniu. Wyższy poziom kosztów zbiorowości przedsiębiorstw m. Poznania można uzasadnić większym rozwinięciem struktury branżowej przedsiębiorstw oraz zakresem spełnianych funkcji handlowych.

Przypisywanie występujących różnic wyłącznie czynnikowi wzrostu organizacyjnego przedsiębiorstw byłoby zbyt daleko idącym uproszczeniem zagadnienia. Czynnikiem, który w poważny sposób przyczynił się do zmian w dynamice kosztów, jest ogólna sytuacja rynku. Warunki rynkowe, w jakich rozwijały swą działalność badane przedsiębiorstwa, nie były jednakowe. Zmienność oddziaływania mechanizmu rynkowego na dynamikę kosztów zaobserwować możemy w latach 1957—1963. Wpływ tego czynnika na badane zjawisko jest aktywny, jak i pasywny. W tym ostatnim przypadku działanie omawianego czynnika ujawnia się na przykładzie przedsiębiorstw specjalistycznych, w zakresie tych artykułów, których brak odczuwano chwilowo na rynku: mięso i przetwory mięsne (ryc. 5), papier i artykuły papiernicze (ryc. 4). Znajduje to wyraz w silnej degresji obrotu towarowego, wywołującej pewne implikacje w ogólnej tendencji rozwojowej kosztów. Dalszym czynnikiem, którego wpływ na dynamikę kosztów w długim okresie czasu jest bezsporny, a którego identyfikacja w odniesieniu do rozpatrywanych zbiorowości przedsiębiorstw jest trudna, są zmiany w efektywności pracy [18].

UWAGI KOŃCOWE

W rozwoju kosztów przedsiębiorstw miejskiego handlu detalicznego w Polsce w okresie powojennym przebija się ogólna tendencja, w której dostrzec możemy wyodrębniające się dwa kierunki: degresji (do 1956 r.) oraz progresji kosztów (1957—1963). Nie trudno zauważyć, że zmiany w dynamice kosztów pozostają w ścisłym związku ze zmianami modelowymi kraju.

W modelu gospodarki centralistycznej działanie mechanizmu rynkowego występowało w ograniczonym zakresie, powodując uzależnienie wyników pracy przedsiębiorstw przede wszystkim od czynników zewnętrznych. Wśród tych ostatnich poważną rolę odegrały założenia polityki ekonomicznej państwa w zakresie szybkiego wzrostu gospodarczego kraju. W celu zapewnienia wysokiej stopy akumulacji wpływ tej polityki

[18] Por. J. Dietl, K, Magott, *Rola handlu w procesie rozwoju gospodarczego Polski Ludowej,* Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 1964, z. 4.

znajduje swój wyraz w dążności do maksymalnego obniżenia nakładów w sferze obrotu towarowego. Zjawisku degresji kosztów sprzyjała polityka rynku sprzedawcy.

Począwszy od 1957 r. zarysowuje się w sposób wyraźny zmiana w dotychczasowej tendencji rozwojowej kosztów. Zgodnie z przyjętymi założeniami planu pięcioletniego (1956—1960) okres ten powinien odznaczać się stałą tendencją degresywną[19]. Tymczasem, jak wykazano na podstawie materiałów empirycznych, w okresie tym wystąpiła największa w latach powojennych w uspołecznionym handlu detalicznym progresja kosztów. Zjawiska to jest niewątpliwie w poważnym stopniu następstwem zmian modelowych oraz związanych z tym zmian stosunków rynkowych. Oparcie działania mechanizmu rynkowego na polityce rynku nabywcy wywołało bowiem potrzebę udoskonalenia funkcjonowania aparatu handlu. Następuje to nie tylko poprzez zmiany w zarządzaniu przedsiębiorstwem handlowym, ale również poprzez podjętą w 1958 r. modernizację. W rezultacie zmiany doprowadzić musiały do pewnego wzrostu kosztów rynku, a tym samym kosztów jednostek operacyjnych handlu detalicznego.

Przedmiot naszych rozważań stanowi dynamika kosztów oparta na wartościach nominalnych. Podejmowanie szerszych uogólnień w zakresie tendencji rozwojowej kosztów w okresie powojennym powinno być przeto przeprowadzane z dużą ostrożnością. W dalszych dociekaniach zachodzi konieczność określenia zmian w strukturze kosztów oraz ich poziomie realnym. Rozważania te stanowić będą przedmiot odrębnych opracowań.

[19] Por. Z. Augustowski, *Koszty obrotu detalicznego,* Warszawa 1956, s. 12.